

МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Вступ. У стабільній економічній ситуації окремі господарюючі суб'єкти можуть перебувати в кризовому стані. Невчасне виявлення та вжиття заходів для подолання його може призвести до банкрутства. За статистикою, лише кожні 20-30 підприємств із 100 організованих працюють на ринку ефективно. Так, середня кількість зареєстрованих за рік випадків банкрутств у Швейцарії складає 5658, у Австрії – 4975, у Греції – 1152. В умовах перехідного періоду масштаби кризового стану підприємств та організацій різних сфер діяльності значні: якщо в Україні в 1992 р. було порушено 20 справ про банкрутство, то в 1993 р. – 144, 1994 р. – 421, а з 1996 р. середньорічна кількість банкрутств складає близько 12-1 тис. Не є винятком і банківська система. В Україні в середньому щорічно ліквідується 9 банківських установ, причому протягом останніх 5 років кількість ліквідованих за рік банків майже в 2 рази перевищує кількість зареєстрованих комерційних банків за аналогічний період.

Аналіз публікацій. Виявленню проблем в діяльності банківських установ та діагностики їх кризового стану присвячені роботи Ю. Маслеченкова [6], Л. Примостки [7], В. Ревуна [9], І. Гумена [4], Г. Ходачника [13], О. Буздаліна [2], В. Вітлінського і О. Пернарівського [3], О. Тридіда [10] та інших авторів.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка системи, яка б дозволяла своєчасно виявляти існуючі проблеми, ідентифікувати ступінь кризового стану, визначати рівень загрози неплатоспроможності та ймовірність банкрутства банківських установ, а також складати прогноз на необхідний період. Така система повинна стати обов'язковою складовою антикризової стратегії банку. Відповідно до поставленої мети завдання полягають у вивченні існуючих методик діагностики банкрутств і методів аналізу діяльності комерційних банків, визначенні можливостей та доцільності їх використання в банківському антикризовому менеджменті. Під час дослідження необхідно використовувати методи групування, порівняння тощо.

Результати. Найбільш розповсюдженим серед методів раннього виявлення проблем в діяльності підприємств та організацій є методи діагностики банкрутства. Серед них можна виділити кількісні та

якісні. Кількісні методики діагностики банкрутства включають в себе до семи показників-індикаторів, які характеризують фінансовий стан підприємства. На їх основі в більшості методик визначається комплексний показник ймовірності банкрутства з ваговими коефіцієнтами при індикаторах. Ці методики дозволяють прогнозувати виникнення кризової ситуації до перших проявів її очевидних ознак, а також використовувати різні антикризові стратегії до перших проявів кризи з метою попередження кризи. У світовій практиці існують такі кількісні методики прогнозування банкрутства: двохфакторна модель, коефіцієнт Альтмана, чотирьохфакторна прогнозна модель Таффлера, PAS-коефіцієнт, показник Аргенті (А-рахунок), методика Бівера, метод Credit-Man. Російськими вченими також розроблені методики прогнозування, які в більшості випадків є адаптаціями іноземних, а саме: чотирьохфакторна модель R, розроблена в Іркутській державній економічній академії; методика О.П. Зайцевої; методика Р.С. Сайфуліна та Г.Г. Кадикова [5]. Як приклад якісних методик можна навести рекомендації Комітету з узагальнення аудитування (Великобританія), які містять перелік критичних показників для оцінки можливого банкрутства підприємства.

Однак усі перелічені методики діагностики банкрутства підприємства мають недоліки, які ускладнюють їх використання у вітчизняній практиці: двох- або трьохфакторні методики недостатньо точні; статистична база іноземних методик не відповідає сучасним особливостям української економіки; переважна більшість методик дозволяють сформулювати прогноз на період до 5 років, а на сучасному етапі необхідно прогнозування на менший строк; більшість з методик не передбачають використання динамічного аналізу; в деяких методиках використовуються показники, які характеризуються високим ступенем кореляції тощо. Крім того, відсутність достатньої статистичної інформації з питань банкрутства в Україні не дозволяє скоригувати іноземні методики та адаптувати їх до вітчизняних особливостей діяльності підприємств.

В Україні розроблені Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства (Наказ Міністерства економіки України № 10 від 17.01.2001 р.), які дозволяють визначити такі кризові стани підприємства: поточна неплатоспроможність, критична та надкритична неплатоспроможність.

Зважаючи на особливості функціонування банківських установ, стає неможливим “сліпе” використання методів діагностики підприємств, а узагальненої та загальноприйнятої методики діагностик банківських криз поки що немає. Діагностика банкрутства комерційного банку повинна включати діагностику фінансового стану, діагностику фінансової стійкості, діагностику самого банкрутства [10, с. 148]. На нашу думку, як методи виявлення проблемних банків можна використовувати індикатори фінансової безпеки, рейтингові оцінки, моделі оцінки надійності банків, методи економічного аналізу діяльності банківських установ, методи ризик-менеджменту тощо.

Погіршення стану індикаторів фінансової безпеки банківської установи є першим сигналом про виникнення проблем в її діяльності. Фінансова безпека банку може характеризуватися такими показниками, як питома вага проблемних кредитів в обсязі чистих активів, співвідношення високоліквідних активів і поточних пасивів банку, співвідношення власних і залучених коштів, питома вага високоліквідних коштів в обсязі чистих активів банку, рентабельність активів та капіталу банку [1, с. 251-257; 11]. До індикаторів фінансової безпеки комерційного банку слід також віднести його ринкову оцінку. Серед методів визначення її можна виділити такі: метод ліквідаційної вартості; метод вартості чистих активів; метод вартості заміщення; метод оцінки за коефіцієнтом, що дорівнює відношенню ціни акції та доходу на акцію; метод дисконтування фінансового потоку; метод доданої вартості; метод оцінки за коефіцієнтом чистого прибутку; метод капіталізації доходу. Основною перевагою системи індикаторів фінансової безпеки банку, на наш погляд, є необхідність здійснення аналізу їх зміни у часі.

Найбільш популярною методикою складання рейтингових оцінок в міжнародній банківській практиці є рейтингова система CAMEL [8, с. 44-48]. Перевагою цієї системи є її простота та доступність для розуміння, а також достатньо повне охоплення показників діяльності комерційного банку (С – достатність капіталу, А – якість активів, М – якість управління, Е – доходність, прибутковість, L – ліквідність банку). Основний недолік цієї системи – використання округлення, в результаті якого банки можуть мати однаковий рейтинг, але різні фінансові стани (оцінки “2”, “5” та “3”, “4” зводяться до рейтингу “3”).

Найвідомішою серед банківських аналітиків країн СНД є методика рейтингової оцінки Кромонава. Основою цієї методики є система показників, що згруповані в шість коефіцієнтів: 1) генеральний коефіцієнт надійності показує співвідношення власного

капіталу та робочих активів (вага – 45 %); 2) коефіцієнт миттєвої ліквідності дорівнює співвідношенню ліквідних активів та зобов'язань до запитання (вага – 20 %); 3) крос-коефіцієнт являє собою співвідношення сумарних зобов'язань та робочих активів (вага – 10 %); 4) генеральний коефіцієнт ліквідності – співвідношення суми ліквідних активів та захисту капіталу до сумарних зобов'язань (вага – 15 %); 5) коефіцієнт захищеності капіталу відображає відношення захищеного капіталу до власного капіталу банку (вага – 5 %); 6) коефіцієнт фондової капіталізації прибутку відображає співвідношення власного капіталу до статутного фонду (вага – 5 %).

До недоліків такої рейтингової системи слід віднести те, що, по-перше, чотири з шести оціночних коефіцієнтів базуються на аналізі стану власних коштів банку, по-друге, на підставі кількісних значень критеріїв вилучаються банки, які не є “повноцінними” (малі або вузькоспеціалізовані банки, банки з недостатнім обсягом власного капіталу, нові або банки, що знаходяться в передбанкрутному стані).

Система рейтингової оцінки за методикою Ширинської характеризується збільшенням кількості показників та присвоєнням вагових коефіцієнтів як безпосередньо показникам, так і групам, до яких вони входять [4, с. 58-59]. Ширинська виділяє п'ять груп коефіцієнтів з відповідною вагою:

I група – коефіцієнти надійності (вага – 15 %): 1) співвідношення власного капіталу та дохідних активів (вага – 50 %); 2) співвідношення захисту капіталу та власного капіталу (вага – 50 %);

II група – коефіцієнти ліквідності (вага – 35 %): 1) співвідношення ліквідних активів і зобов'язань до запитання (вага – 35 %); 2) співвідношення суми ліквідних активів і захисту капіталу до сумарних зобов'язань (вага – 35 %); 3) співвідношення ліквідних активів та доходних активів (вага – 30 %);

III група – коефіцієнти рентабельності (вага – 15 %): 1) рентабельність власного капіталу (вага – 50 %); 2) рентабельність доходних активів (вага – 50 %);

IV група – коефіцієнти якості активів (вага – 20 %): 1) співвідношення суми термінових депозитних інструментів і власного капіталу до корпоративних кредитів (вага – 50 %); 2) співвідношення суми державних цінних паперів та доходних активів (вага – 50 %);

V група – коефіцієнти ресурсної бази банку (вага – 15 %): 1) співвідношення власного капіталу і сумарних зобов'язань (вага – 50 %); 2) співвідношення коштів на поточних і кореспондентських рахунках і сумарних зобов'язань (вага – 50 %).

Результативний рейтинг – це сума зважених коефіцієнтів. Обмеженням для банків є питома вага прострочених кредитів в кредитному портфелі. Головний недолік рейтингової системи Ширинської полягає у відсутності пріоритетних показників.

В Росії популярна рейтингова система оцінки представлена газетою “Коммерсант-DAILY”. Вона складається з 4 груп показників, що оцінюють структуру активів, пасивів, показники надійності та прибутковості, а саме: 1) коефіцієнт якості позик – співвідношення простроченої заборгованості до загальної суми наданих кредитів; 2) коефіцієнт покриття – відношення власних коштів банку до залучених; 3) коефіцієнт захищеності від ризиків – співвідношення створених банком резервів та кредитного портфеля і вкладень в цінні папери; 4) коефіцієнт доходності активів – співвідношення балансового прибутку та активів, що приносять доход. На нашу думку, цей рейтинг є одним з найбільш простих, а його складові характеризують найважливіші аспекти діяльності комерційного банку.

Вітчизняними авторами також запропонована методика рейтингової оцінки банку [4, с. 59-60]. Згідно з нею надійність банку визначається з урахуванням таких показників, як рівень проблемних кредитів з вагою 34,5 %, коефіцієнт миттєвої ліквідності з вагою 27 %, рівень левериджу з вагою 22,4 %, коефіцієнт відкритої валютної позиції з вагою 16,1 %. Рейтинговий коефіцієнт розраховується на підставі отриманих індивідуальних коефіцієнтів та їх середніх значень за групами банків з урахуванням вагових параметрів. Подальше ранжування відбувається на площині “надійність – рентабельність”. В результаті банки відносяться до таких груп: 1) група лідерів – показник надійності більший від 0, рентабельність перевищує середню; 2) група надійних банків – показник надійності більший від 0, рентабельність – нижча від середньої; 3) група прибутково-орієнтованих банків – показник надійності менший від 0, рентабельність перевищує середню; 4) група ризику – показник надійності менший від 0, рентабельність – нижча від середньої. Ми вважаємо, що основна перевага запропонованого вітчизняного рейтингу полягає у використанні динамічного аналізу.

О.В. Буздалін запропоновував експрес-оцінку роботи банку та методику факторного аналізу його проблемності [2]. Експрес-оцінка враховує поточні умови функціонування комерційних банків, чітко виявляє конкретні недоліки в їх роботі, дозволяє прогнозувати використання. Методика Буздаліна базується на визначенні рівня відповідності показників діяльності банківської установи допустимим значенням. Для експрес-оцінки роботи банку використовуються

показники миттєвої ліквідності, поточної ліквідності, максимального розміру ризику на одного позичальника, рентабельності капіталу, частки зобов'язань в сумарних пасивах та частки чистого прибутку в пасивах, а також вагові коефіцієнти відповідно до нормативних значень показників, що аналізуються.

Загально визнаним у якості рейтингової оцінки є рекомендований Базельською угодою коефіцієнт Кука (достатності капіталу).

Серед методик оцінки надійності та стійкості комерційних банків можна виділити модель фінансової міцності банку Маслеченкова, методику аналізу фінансової стійкості банку за допомогою динамічного нормативу Примостки, модель оцінки стійкості банку та ін.

Рівень фінансової міцності визначається як питома вага мінімально допустимого доходу банку в сукупному доході, який забезпечує беззбиткову роботу установи [6, с. 87-89]. Чим нижчий рівень питомої ваги мінімального доходу в сукупному, тим вищий запас міцності. Модель розрахунку рівня фінансової міцності банку включає в себе: сукупний дохід; умовно-змінні витрати, які збільшуються або зменшуються пропорційно до обсягів активно-пасивних операцій банку; умовно-постійні витрати, які не залежать прямо пропорційно від обсягу активно-пасивних операцій і складаються з витрат на утримання персоналу, амортизаційних відрахувань та ремонту основних фондів; проміжний дохід – розрахунковий дохід, який залишається в розпорядженні банку після відшкодування умовно-змінних витрат; коефіцієнт прибутку – розрахунковий показник проміжного доходу у відносному вираженні; дохід, який забезпечує беззбитковість; дохід, при якому банк не має збитків, або сукупний дохід, якого після відшкодування умовно-змінних витрат достатньо для покриття умовно-постійних витрат; рівень фінансової міцності – рівень зниження сукупного доходу, який в змозі витримати банк без загрози своєму фінансовому становищу. На наш погляд, оцінка рівня фінансової міцності за методикою Маслеченкова обов'язково має використовуватися нарівні з іншими методами, оскільки в ній пріоритет надається показникам, що характеризують доходи та витрати комерційного банку.

Методика аналізу фінансової стійкості банку за допомогою динамічного нормативу Примостки будується на порівнянні фактичних та нормативних темпів зміни таких аналітичних показників діяльності банку, як достатність капіталу, миттєва ліквідність, прибутковість капіталу та активів, мультиплікатор капіталу, коефіцієнт ризику кредитного портфеля, питома вага кредитного портфеля в загальних активах, питома вага ліквідних активів у загальних активах [7]. Перевага

методики, запропонованої Л. Примостокою, полягає в тому, що вона дозволяє здійснити глибокий факторний аналіз діяльності банківської установи.

Вітчизняними науковцями запропонована модель оцінки надійності банку, виходячи з рівня його фінансової, операційної та функціональної стійкості [3]. Найважливішою є фінансова стійкість, яка включає в себе: 1) капітальну стійкість, що визначається трьома співвідношеннями: а) капіталу банку та активів з урахуванням їхньої ризикованості, б) капіталу банку та залучених ресурсів, в) різниці капіталу банку й іммобілізації та суми безнадійних кредитів; 2) ліквідність – поточна, короткострокова та довгострокова (загальна); 3) прибутковість банку – прибутковість активів, робочих активів та доходів; 4) ризик банку – ризик активних та ризик пасивних операцій. Така модель оцінки банку дозволяє визначати “перспективну фінансову стійкість комерційного банку”, що є важливим для реалізації завдань його антикризової стратегії.

Ступінь кризового стану банку може також визначатися на підставі співвідношення негативно класифікованих активів та власного капіталу комерційного банку [9, с. 90-93]. Критичною є рівність показників. Протилежним є співвідношення працюючих та високоліквідних активів і зобов'язань: перевищення обсягу зобов'язань над працюючими і високоліквідними активами свідчить про недостатній рівень платоспроможності банківської установи.

Оскільки банківська діяльність характеризується високим ступенем ризику, то для діагностики криз мають обов'язково використовуватися методи оцінки усіх видів банківських ризиків. Крім того, НБУ для визначення існуючих або потенційних проблем в окремих банках та банківської системи в цілому, які впливають на характер і рівень ризиків, розробив Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [11].

Вирішити завдання щодо виявлення проблем в діяльності комерційного банку дозволяють також методи фінансового аналізу, які передбачають аналіз активних та пасивних операцій, ліквідності, факторів прибутковості банку, його доходів та витрат, основних коефіцієнтів ефективності діяльності кредитної організації тощо [8].

Висновки. На думку автора, система виявлення кризових явищ та проблем в діяльності банківської установи повинна включати аналіз індикаторів фінансової безпеки та оцінку виконання економічних нормативів, методики рейтингових оцінок, методики оцінки надійності, оцінку ризиків тощо.

При цьому така система повинна мати комплексний характер, що передбачає використання найбільшої кількості можливих методів та порівняльний аналіз отриманих результатів за окремими з них, а також використання динамічного аналізу. Дотримання вимоги комплексності полегшується тим, що переважна більшість методик побудовані на коефіцієнтному аналізі діяльності банківської установи. При виявленні конкретних проблем та визначенні пріоритетності вирішення з метою оцінки їх глибини можливе використання окремих методик, які базуються на аналізі відповідних характеристик діяльності банківської установи (рівня капіталізації, доходності тощо).

На підставі отриманих результатів буде можливий вибір конкретних найбільш доцільних антикризових заходів і, як результат, реалізація ефективної антикризової стратегії.

Список літератури

1. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
2. Буздалин А.В. Проблема ранньої діагностики фінансового стану комерційних банків // Банковское дело. – 1997. – № 11. – С. 24-28.
3. Вітлінський В., Пернарівський О. Фінансова стійкість як системна характеристика комерційного банку // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 48-51.
4. Гумен І. Складові банківських рейтингів: науково-практичний аспект // Вісник НБУ. – 2000. – № 1. – С. 57-60.
5. Крюков А.Ф., Егорычев И.Г. Аналіз методик прогнозування кризової ситуації комерційних організацій з використанням фінансових індикаторів // Менеджмент в Росії і за рубежом. – 2001. – № 2. – С. 91-98.
6. Маслеченков Ю.С. Фінансовий менеджмент в банку: фундаментальний аналіз. – М.: Перспектива, 1996. – 160 с.
7. Примостка Л. Методика аналізу фінансової стійкості банку за допомогою динамічного нормативу // Вісник НБУ. – 2002. – № 10. – С. 40-44.
8. Раєвський К., Раєвська Т. Методичні рекомендації щодо економічного аналізу діяльності комерційного банку // Вісник НБУ. – 1999. – № 3. – С. 31-41, № 4. – С. 35-48.
9. Ревун В.І. Аналітика проблемності комерційних банків // Фінанси України. – 2001. – № 8. – С. 88-101.
10. Тридід О.М., Хонгвен Чанг Моделювання діагностики банкрутства комерційних банків // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 147-153.
11. Уваров К., Куценко О. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: орієнтир на майбутнє // Вісник НБУ. – 2005. – № 1. – С. 60-63.
12. Хитрін О.І. Фінансова безпека комерційних банків // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 118-123.
13. Ходачник Г. Зарубежний досвід діагностики кризового стану в банківській сфері // Менеджмент в Росії і за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 87-97.

Отримано 25.11.2005

Мандзюк Г.В. Методи виявлення проблем та кризових явищ в діяльності комерційних банків / Г.В. Мандзюк // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2005. - Т. 14.- С. 141–149.